

Анатолій Войнаровський, Ілля Ковальов

РОЗБУДОВА СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ З ПОЧАТКОМ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті здійснено аналіз розбудови системи адміністративного управління німецької окупаційної влади з використанням ресурсів місцевої української влади. Здійснено розгляд взаємовідносин між окупаційним апаратом райхскомісаріату «Україна» та місцевими органами влади.

Ключові слова: окупація, адміністративний устрій, райхскомісаріат «Україна», Вінницька область, місцеве самоврядування.

Anatoly Voinarovskiy, Ilya Kovalev

DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE MANAGEMENT WITH THE BEGINNING OF THE NAZI OCCUPATION OF VINNYTSIA REGION

The article analyzes the development of the administrative management system of the German occupation authorities using the resources of the local Ukrainian authorities. The relationship between the occupation apparatus of the Reich Commissariat «Ukraine» and local authorities was examined.

Key words: occupation, administrative system, reichskommissariat «Ukraine», Vinnytsia region, local self-government.

Проблеми історії життя Вінниччини в період Другої світової війни були настільки потужно фальсифіковані в історіографії, що лише упродовж останнього десятиріччя історики намагаються належно вивчити дану тему. Одним з таких етапів були роки перебування частини Вінниччини у складі райхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ), де окупаційним режимом намагався створити ефективну систему адміністративного управління з метою отримання максимальної вигоди.

У сучасній історіографії варто відзначити загальні праці колективу авторів Інституту історії України НАН України. Зокрема видано кілька тематичних монографій, де досить ґрунтовно здійснено дослідження ідеологічних дискусій та постановки питання про практику вирішення управління окупованими територіями. Автори наголошують, що, опинившись у центрі світового глобального конфлікту, українське суспільство впродовж більш як двох років залишалось об'єктом нещадної колоніальної експлуатації з боку Третього Райху, котра передбачала ліквідацію будь-яких ознак державності, руйнування

усталених форм соціального життя, винищення окремих етнічних та соціальних категорій населення, хижацьке використання ресурсів окупованої країни для ведення війни та підготовку «життєвого простору» для німецького народу [1; 2]. Втім у монографії зазначено і дискусійне питання, яке вимагає відповіді, чи була це суцільна окупація, чи мала місце діяльність органів місцевого самоврядування.

Важливим аспектом у формуванні окупаційної влади є тема колабораціонізму. У монографії В. Шайкан йдеться не про «героїчну боротьбу» з окупантом, а про співпрацю з ним, про типові й особливі мотиви та вияви цього явища. Осмислюючи складне суспільне становище за умов окупації та ретельно класифікуючи колабораціонізм (побутовий, військовий, економічний, культурний, адміністративний, індивідуально-політичний), типологізуючи різні його вияви залежно від характеру окупаційного режиму та всіляких ментальних і морально-психологічних чинників, авторка намагається накреслити вододіл між добровільною та примусовою співпрацею населення з окупантами, показує різні моделі групової та індивідуальної поведінки [3]. Колабораціонізм постає, з одного боку як продукт цілеспрямованого застосування тиску, зокрема й виразно брутального, а з іншого – як реакція на довоєнну політику радянської влади та на провал в 1941 році радянської воєнної доктрини, яка обіцяла, що Червона армія в разі нападу на СРСР негайно відкине ворога за кордони держави й розіб'є на його території.

Питання колабораціонізму, його поняття, ознаки та види, межі юридичної відповідальності колаборантів тощо набувають особливої значущості в Україні, їх ґрунтовно розглянуто у праці О. Каліщук[4]. Особливу увагу дослідниця приділяє правовим аспектам та здійснює порівняльний аналіз доби Другої світової війни та сучасної російсько-української війни.

Указ Гітлера про створення райхскомісаріату «Україна» з'явився 20 серпня 1941 р. Спочатку територія РКУ, передана цивільній німецькій адміністрації 28-29 серпня, була незначною. Надалі, з окупацією всієї території України, її межі розширилися. Якщо в серпні 1941 р. РКУ охоплював 71 тис. км², то в жовтні — 176 тис. км², 16 листопада — 235 тис. км². На початок 1943 р. його площа становила 339 тис. км², тут мешкало 16,9 млн. осіб [1, с. 312].

У серпні 1941 р. були підготовлені загальні директиви Райхсміністерства східних областей про адміністративний поділ окупованих областей України, якими визначалися кордони РКУ. Автори документа передбачали створення 7 генеральних округ: «Волинь», «Житомир», «Київ», «Миколаїв», «Таврія», «Чернігів» [1, с. 367].

Генеральні округи поділялися на 114 округів, що, у свою чергу, склалися з 434 районів за довоєнним радянським територіально-адміністративним поділом. Кожен із них мав площу 250-400 тис. га й налічував 150-250 тис. населення. Крім того, виокремлювалися 5 округ

міського типу, якими управляли штадткомісаріати на чолі з генерал-комісарами, — Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий Ріг, Кам'янське. Меншими містами керували штадткомісари, а невеликими (всього їх налічувалося 25) — ортскомісари [2, с. 52].

Центральний апарат РКУ мав таку структуру. Райхскомісару безпосередньо підлягали його заступник, референт, ад'ютант, начальник інформаційної служби, приват-канцелярія. При апараті перебували постійно відряджені вищий начальник СС та поліції, зв'язків, офіцер військового командування, уповноважені з закордонних справ, пошти та залізниць, моторизована рота. Конституювання центрального адміністративного апарату РКУ віддзеркалювало структуру міністерства окупованих східних областей і базувалося на 4 головних управліннях — центральному, політичному, господарському й технічному. Головне управління очолював фон Ведельштадт, його заступником був призначений Даргель (на нього покладалося керівництво всіма адміністративними структурами). Центральним бюро керував Клебановський, персональним відділом — фон дер Грьобен, організаційним — фон Ведельштадт, житловим та фінансовим — Шайбарт. Даргель стояв також на чолі політичного управління, в якому діяли відділи політики (Бальтцо), праці та соціальної політики (Шрайберг), адміністрування (Віттке), охорони здоров'я, ветеринарії (Шварц) фінансів (Гоель), науки й культури (Бальтцо), соціального захисту й допомоги (Брандт) [2, с. 63].

У складі господарського управління функціонували відділи промисловості (Йонас), харчування й сільського господарства (Корнер), лісозаготівель і полювання (Вахгольц), ціноутворення (Шутц), банків та грошей (Радевальд), обігових коштів та валютної політики (Грюнберг), установ і права (Вальтер) [1, с. 369].

Вінницька міська управа складалася з головного управління (2 працівники — староста міста та його заступник), загального відділу (секретаріат — 14 працівників, нотаріального бюро — 2), культурно-шкільного відділу (5 працівників), медично-санітарного відділу (8 осіб), відділу соціального забезпечення (7 працівників), відділу торгівлі й постачання (7 працівників), відділу міського господарства (група промислових підприємств, група комунальних підприємств, земельна група, група благоустрою, група бухгалтерії. У відділі працювало 19 осіб, паспортно-реєстраційного бюро (7 працівників), господарчої групи (домоуправління) з 11 працівниками. Організаційна структура міської управи була дещо доопрацьована і з 5 травня 1942 р., після погодження з міським комісаром, з'явилися житловий та фінансовий відділи з бюджетним та податковим підвідділами. Земельна група перейшла до структури відділу міського господарства. До складу житлового відділу входив госпрозрахунковий підрозділ — будівельна контора. До складу медико-санітарного відділу включили ветеринарну інспекцію. Паспортно-реєстраційний відділ увійшов як паспортний

підвідділ до складу загального відділу. Усього станом на 1 травня 1942 р. у складі Вінницької міської управи працювало 406 осіб, із яких в апараті налічувалося 145 осіб [5].

Робочий час у багатьох місцевих органах влади РКУ тривав близько 10 годин. Так, робочий день працівників тимчасового самоврядування Вінниці тривав із 7-ої до 18 години, з перервою на 1 годину. Працівників, які порушували трудову дисципліну, попередили про санкції – штраф та звільнення з роботи. Відповідальність за порушення трудової дисципліни покладалася на керівників відділів та служб[1, с. 82].

Керівники та співробітники управ одержували грошову винагороду й харчові картки, що давало їм можливість утримувати свої родини. Так, у складі Вінницької обласної управи станом на 29 листопада 1941 р. працювало 242 особи, на утриманні в яких перебувало 745 осіб. Кожного тижня вони отримували 190-200 кг м'яса[6].

Відповідно до розпоряджень райхскомісара про порядок оплати праці в залежності від характеру роботи всі категорії працівників розподілялись на 8 тарифних груп.

До першої групи належали «наукові та технічні службовці» з закінченою вищою освітою, а також рівноцінні їм особи, які займали керівні посади та мали «особливі високоцінні досягнення». У розпорядженні наводились приклади: «Керівник Українського Управління при Обласному Комісарі», бургомістри великих міст (понад 20 000 мешканців), головні лікарі, головні аптекарі, керівники великих підприємств та інші.

До другої групи зараховувалися «наукові та технічні службовці» з закінченою вищою освітою, які займали посади керівників відділів в окружних управліннях, районні шефи, бургомістри середніх міст (від 10 000 до 20 000 мешканців), лікарі, педагогічний персонал закладів освіти.

Третю групу становили «наукові та технічні службовці з закінченою вищою освітою на посадах референтів», технічні службовці з середньою освітою, районні шефи, бургомістри малих міст (менш як 10000 мешканців), завідувачі аптек, учителі технічних шкіл.

Службовці, які займали «посади особливого значення», входили до четвертої групи. До них належали перекладачі, касири, фельдшери, зоотехніки, інспектори відділів.

До п'ятої групи входили службовці «з ґрунтовними спеціальними знаннями» в галузі управління (працівники реєстратур, завідувачі канцелярій, бухгалтери, перекладачі (для розмов), майстри, завідувачі магазинів.

Шоста група охоплювала службовців, які могли виконувати роботу зі «складання документів за наданими вказівками, ведення особливих картотек, бухгалтерських переказів, рахунків, наказів та письмових розпоряджень, чистових листів на німецькій мові». Це були

стенографісти, креслярі, машиністи, рахівники, виховательки дитячих садків.

До сьомої групи належали службовці з «постійною роботою в конторі, реєстратурі, касах, бухгалтерії, канцелярії. На них покладалися завдання з ведення «письмових щоденників, списків з визначенням змісту, простих картотек, контрольних списків, заповнення гербових паперів та складання статистичних циркулярів, завідування канцелярським устаткуванням, сортування листів».

Найнижчою за кваліфікацією визначалась восьма група службовців, які могли виконувати переважно «механічну роботу в конторі». До них належали посильні, прибиральники, тобто допоміжний персонал, необхідний у будь-якій установі чи організації[6].

Для всіх категорій службовців встановлювався відповідний рівень оплати праці. Перша категорія службовців отримувала 1200, друга – 950 і далі відповідно – 750, 600, 480, 400, 340 та 280 крб. на місяць. Ставки по заробітній платі для євреїв становили 80% від цих тарифів[6].

Ще одну категорію працівників установ РКУ становили сільські старости та секретарі сільських управ. Вони отримували відповідно 250-150 крб. та 200-120 крб. (у залежності від кількості населення). Тривалість робочого дня встановлювалась у 48 годин на тиждень. Було передбачено й додатковий робочий час, що сягав 54 годин на тиждень[7].

Керівництво району можна розглянути на прикладі структури Літинської районної управи. Районна Управа утворена 4 вересня 1941 р. станом на вересень 1941 р. укомплектовано наступні відділи: Адмінвідділ; Земельний; Відділ Освіти; Відділ Забезпечення; Торговельно-Промисловий відділ; Фінансовий відділ; Шляховий відділ; Відділ охорони здоров'я; Відділ зв'язку. Відділи укомплектовані робітниками, які потрібні на сьогоднішній день. Старости громад настановлені по всіх селах, також утворено Міліцію по селах і в місті. Склад Міліції по селах і в місті дорівнює 215 осіб. Випадків порушення порядку та грабінництва не було. Всі вимоги німецьких військових частин, як в справі постачання та іншому, повністю задовольнялися[7].

Окремо було утворено сільськогосподарські комендатури, які мали регулювати збір продовольства, організацію торгівлі продовольством та забезпечення відповідних установ. Список сільськогосподарських комендатур, створених на території колишньої Вінницької області, передбачав створення округ та їх поділу на районні представництва: I. Калинівська округа складалася з наступних районів: 1. Калинівський; 2. Хмільницький; 3. Комсомольський; 4. Уланівський район. II. Козятинська округа поділялася на райони: 1. Козятинський; 2. Самгородський; 3. Погребищенський; 4. Плисківський. III. Оратівська округа: 1. Оратівський; 2. Іллінецький; 3. Дашівський; 4. Монастирищенський. IV. Вінницька округа: 1. Вінницький;

2.Липовецький; 3.Немирівський; 4.Вороновицький район.V. Жмеринська округа: 1.Жмеринський; 2. Станіславчицький; 3.Тиврівський; 4.Літинський.VI. Томашпільська округа: 1.Шаргородський; 2.Чернівецький; 3.Ямпільський; 4. Томашпільський.VII. Тульчинська округа: 1.Тульчинський; 2.Шпиківський; 3.Брацлавський 4.Крижопільський; 5.Піщанський.VIII. Гайсинська округа: 1.Гайсинський; 2.Ситковецький; 3.Теплицький; 4.Тростянецький район. IX. Бершадська округа: 1.Бершадський; 2.Ольгопільський; 3.Чечельницький;4. Ободівський [8]

Організаційна структура місцевих управ за наказами німецьких керівників зазнавала постійних змін, при цьому управлінський апарат за вказівками вищого німецького керівництва мав зменшуватись. Райхскомісар України Е. Кох визнавав факт надмірної чисельності апарату органів місцевого управління, вказував на неприпустимість витрат майже всіх зборів із місцевого населення на його утримання та вимагав негайного істотного скорочення відповідних штатів. Проте апарат місцевих управ навпаки постійно збільшувався, розростався всілякими відділами та підвідділами, секціями та підсекціями, а також різноманітними інспекціями. Так, станом на 31 січня 1942 р. Вінницька міська управа складалась із загального відділу (34), культосвітнього відділу (3), шкільної інспекції (5), відділу торгівлі та постачання (6), медично-санітарного відділу (6), ветеринарної інспекції (2), відділу міського господарства (10), відділу опіки (8), житлового відділу (80), паспортно-реєстраційного відділу (10), фінансового відділу (18), земельної групи (5), транспортного відділу (2) [1, с. 372]. Реорганізації управ тривали до останніх днів окупації.

Аналізуючи стан справ в Україні, автори одного з німецьких повідомлень (вересень 1942 р.) констатували, що порівняно з порядками у довоєнній Польщі «українці можуть констатувати очевидний прогрес у плані самоврядування». Керівники районів, директори округів, сільські старости, місцеві судді, шкільні інспектори – всі вони були переважно українцями, хоча лише виконували директиви своїх німецьких зверхників і не залучалися до ухвалення рішень. «Все залежить від окружних комісарів і окружних землемірів, котрі діють диктаторськими методами, користуючись вседозволеністю: для сьогоднішньої України поняття права в його західноукраїнському розумінні не існує, тому думка певних німецьких штатських службовців може кардинально змінити весь хід життя» [2, с. 117].

Таким чином, зауважимо, що окупанти були змушені активно співпрацювати з українцями у розбудові власної управлінської системи. Це було зумовлено браком власних кадрів аби покрити нові окуповані території. Усунення українців від прийняття рішень не усувало їх від виконання цих же розпоряджень. Тому виходить зазначити про наявність української влади в умовах окупації, чи була вона повноцінно органом самоврядування, за принципами формування – ні, адже був відсутній момент виборності населенням

та звітності перед ним. Але, що важливо, що в умовах окупації це були місцеві люди, які вочевидь намагалися використати всі можливості для підтримки мирного населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Система управління окупованими територіями України // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття : іст. нариси / ред. кол.: В. А. Смолій (голова редколегії), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець, В. М. Литвин, О. Є. Лисенко (відп. ред.) [та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. К. : Наукова думка, 2011. Кн. 1. С. 346-348.
2. «Україна. Друга світова війна». 1939–1945» Гончаренко О.М., Куницький М.П., Лисенко О.Є. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. / НАН України. Ін-т історії України. К., 2014. 151 с.
3. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території райхскомісаріату «Україна». К.: Мінерал, 2005. 452 с.
4. Каліщук О. Феномен колабораціонізму у правовій системі України: історична ретроспектива та сучасні виклики. Архіви // Літопис Волині. 2023. № 28.
5. Державний архів Вінницької області (Далі – ДАВіО). Ф.Р-1312, оп.1, спр.3, 6 арк.
6. ДАВіО. Ф.Р-1312, оп.1, спр.2, 8 арк.
7. ДАВіО. Ф.Р-1311, оп.1, спр.8, арк. 9.
8. ДАВіО. Ф.Р-1311, оп.1, спр.5, арк. 32–34

***Валентина Гребеньова, Віктор Косаківський* ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КЛЕМБІВСЬКОЇ АРТІЛІ «ЖІНОЧА ПРАЦЯ» (1944-1949)**

У статті висвітлено відновлення та розвиток діяльності артілі «Жіноча праця» с. Клембівка Ямпільського району Вінницької області, нині Ямпільської міської громади Могилів-Подільського району Вінницької області, в 1944-1949 рр.

Ключові слова: артіль, Клембівка, художня вишивка, ручна робота, килимарство, килимові вироби, кооперативна промисловість.